

en aparat tant genètic com evolutiu les variants textuais. El fet de triar la tercera edició de *Lo Gaiter del Llobregat*, del 1888-1889, l'última apareguda en vida del poeta, possibilita aquest doble aparat i enriqueix l'edició tant des de punt de vista historicista —en podem observar l'evolució— com textual, fixant la darrera voluntat de l'autor.

En la introducció al segon volum Albert Mestres fixa els criteris d'edició i es mostra molt respectuós amb el text original de l'autor, malgrat algunes intervencions que poden arribar a discutir-se de mots arcaics, com ara *ab o casi*. L'edició crítica s'obre amb una explicació que contextualitza cada poema per, a continuació, presentar el text fixat i les notes en aparat. Sens dubte una feina ingent que cal agrair.

El primer volum acaba amb un capítol sobre la recepció de l'obra de *Lo gaiter* que, segons Mestres, té un impacte considerable en el moment de ser publicat, però que a poc a poc es va diluint, malgrat els intents de reivindicar-lo i valorar-ne la qualitat literària de finals del segle XIX. El capítol posa de relleu el difícil equilibri entre la figura de Rubió com a precursor de la literatura catalana contemporània i la seva vàlua literària i es queixa que, sobretot, en les darreres dècades s'ha avançat molt en el reconeixement d'aquest paper preponderant del poeta, però molt poc en l'anàlisi de la seva vàlua com a escriptor.

En definitiva, ens trobem davant un llibre en dos volums imprescindible, que, tot reivindicant la figura de Rubió i Ors, el situa en el seu context i realitza un retrat de la vida cultural i social de la Catalunya de mitjans del segle XIX i del paper que hi tenien els intel·lectuals, en el marc de la construcció de la renaixença. Un llibre que presenta un doble relat: un de molt divulgatiu per difondre la vida i l'obra del prohoms a tots els públics, i un altre de molt filològic en la consulta de bibliografia i, en particular, en la fixació d'un text per a futurs estudis. Un llibre, doncs, essencial ara que comencem a deixar enrere algunes lectures interessades del període romàntic i podem encarar el seu estudi de forma objectiva.

Enric FALGUERA
Universitat de Lleida

MOLINA MARTOS, Isabel / GARCÍA MOUTON, Pilar (ed.) (2022): *Geolingüística en la Península Ibérica*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 242 p.

Aquesta obra col·lectiva consagrada a la investigació actual sobre geografia lingüística o geolingüística a la península ibèrica continua el deixant de la gran obra (inacabada) de referència que és l'*Atlas Lingüístico de la Península Ibérica (ALPI)*, tal com assenyalen les editores a la seva «Introducción» (p. 9-14). Una introducció que, a més de contextualitzar aquest gran atlas en el marc de la geolingüística romànica del segle XX, situa en un col·loqui celebrat al Institut de Lengua, Literatura y Antropología del Centro de Ciencias Humanas y Sociales del CSIC l'origen d'aquest llibre col·lectiu, que conté onze contribucions distribuïdes en tres parts: (1) sobre l'explotació actual de l'*ALPI* en diversos projectes ministerials; (2) sobre projectes relatius a diferents àrees lingüístiques peninsulars (basca, gallega, portuguesa, castellana del centre peninsular, i catalana; i (3) sobre nous projectes geolingüístics. Anem, doncs, per parts.

«I. Sobre el proyecto del *Atlas Lingüístico de la Península Ibérica (ALPI)*» (p. 70). Ofereix tres contribucions, la primera de les quals, de Pilar García Moutón («El *Atlas Lingüístico de la Península Ibérica (ALPI)* de Tomás Navarro Tomás y nuestra geografía lingüística», p. 18-31), presenta el context històric de l'*ALPI*, del qual, com se sap, no es va arribar a publicar més que un solitari volum, de 1962. A continuació, ofereix una síntesi sobre el projecte d'edició dels materials de l'*ALPI*, endegat a partir de 2007 al Centro de Ciencias Humanas y Sociales (CCHS) del CSIC, i dirigit precisament per García Mouton, que exposa en el seu darrer apartat la situació "actual" (actualitat corresponent a uns anys abans de la publicació de l'obra ressenyada). Val a dir que els primers resultats del projecte estan disponibles des del maig de 2016. I em sembla oportú destacar també la "nosalteritat" peninsular que invoca el títol d'aquest primer capítol. El segon, de Maria-Pilar Perea («La variación léxica en el catalán occidental según el *Atlas Lingüístico de la Península Ibérica* y el *Diccionario català-valencià-balear*»

(p. 33-53), confronta l'ALPI amb aquesta altra gran obra de l'àmbit català, que incorpora un gran tresor d'informació de caire diatòpic i és un referent no sols per a la catalanística, sinó també per a la romanística. L'autora analitza aspectes diferencials entre totes dues obres, com ara la projecció sobre un domini (relativament) petit (el DCVB) i un de gran (l'ALPI), el tipus de qüestionari i els informants (els anomenats *NORM* = *non-mobile, old, rural, men*). Una visió comparativa sobre set exemples de variació lèxica en català occidental (*espígol, regalèssia, albercoc, porc senglar, mostela, puput i papallona*), amb els corresponents mapes i taules de referència, serveix per il·lustrar aquesta segona contribució. Perea prova que «una parte de la información recogida para el ALPI fue reutilizada para el DCVB», i argumenta com, tot i procedir de períodes diferents, les dades d'una obra i de l'altra ofereixen ensems una informació complementària d'enorme utilitat de cara a noves investigacions (p. 52). «El *Atlas Lingüístico de la Península Ibérica y el gallego del siglo xx*» (p. 55-70), de Xulio Sousa, clou aquesta part primera. El capítol s'ocupa del gallec en els materials de l'ALPI, amb una mostra distribuïda en: (1) materials fonètics, com ara els que afecten dos fenòmens ben rellevants d'aquesta àrea peninsular com són el *seseo* i la *gheada*, o el tractament de les vocals tòniques de *dente i fonte* (sense diftongació i amb pronúncia oberta o tancada); (2) morfològics i sintàctics, com és l'absència o la presència d'article en la formulació del possessiu (*meus cuñados / os meus cuñados*); (3) lèxics (resultats de la pregunta *Jabalí*); i materials etnogràfics, especialment abundants i valuosos, per tal com l'atles, tot i no quedar explícit al títol, s'inscriu en la línia geolingüística que atén també la cultura material (*Wörter und Sachen*).

«II. Áreas lingüísticas peninsulares» (p. 73-168). Aquesta part central i més extensa de l'obra acull cinc contribucions, sobre altres tantes àrees peninsulars: la basca i quatre espais romànics, de l'oest (gallec, portuguès), el centre (castellà) i l'est (català). I cal tenir present que aquest darrer, en sintonia amb l'ALPI, incorpora també la projecció extrapeninsular del català a les Balears i Pitiüses. I a més, a diferència del gran atles peninsular, incorpora també dades de l'enclavament de l'Alguer a Sardenya. Gotzon Aurrekoetxea («La geolingüística vasca en el siglo XXI», p. 73-91) presenta una periodització de la geolingüística basca, que comença amb els treballs de dialectologia realitzats per Louis Lucien Bonaparte (1813-1891), amb fites posteriors en un segon període que abasta des del *Erizkizundi Irukoitza (EI)* o «triple qüestionari» de Resurrección María de Azkue (1922) fins a l'*Atlas Etnográfico de Vasconia* (1990-). Aborda, en un tercer període, l'*Euskal Herriko Hizkeren Atlas (EHHA)*, publicat entre 2010 i 2019, així com un quart que anomena *Post-EHHA*, que inclou l'*Atlas vasco de la colección Bourciez - Bourciez bildumako euskal atlas (BBEA)*, l'*Atlas socio-geolingüístico vasco (EAS)* i l'*EDAK-CODEUS* (relatiu a la prosòdia). També s'hi presta atenció a les diferents i successives classificacions dels dialectes bascos. Tot seguit, Manuel González González («Algunas reflexiones sobre el *Atlas Lingüístico Galego* más de cuarenta años después», p. 93-111) recorre la trajectòria seguida per l'*ALGa*, obra que coneix de primera mà com a enquestador i actiu col·laborador d'ençà de l'any de la confecció del qüestionari (1974) i al llarg de l'elaboració i publicació dels volums de l'atles (1990-). Manuel González analitza aspectes metodològics propis d'aquesta mena d'obres de llarg recorregut: qüestionari, enquestadors, xarxa de punts d'enquesta, informants, enquestes, elaboració dels mapes. D'altra banda, una sèrie d'imatges, mapes i gràfics permet apreciar la vàlua de l'atles. Fernando Brissos («Passado, presente e futuro da geografia lingüística em Portugal», p. 113-136) ofereix una síntesi de la geografia lingüística portuguesa fins a l'*Atlas Linguístico-Etnográfico de Portugal e da Galiza (ALEPG-G)*.²² Ara bé, tot i la referència a Galícia dins del títol, el projecte «não incluiu até hoje essa região na sua rede de inquéritos», que sí inclou, en canvi, a més dels punts no continentals (açoriàns i de Madeira), una dotzena de localitats espanyoles adherides a la *Raia*. En el deixant de l'*ALEPG* s'ofereixen els traços de diverses línies investigadores, com ara *CORDIAL-SIN - Corpus Dialectal para o Estudo da Sintaxe*, estudis dialectomètrics, sobre prosòdia, etc. Finalment, la deriva demogràfica portuguesa de les darreres dècades determina un nou escenari dialectal de cara al futur més immediat, una macrodivisió entre un litoral superpoblat i un interior en vies de despoblació. En el primer espai ha cobrat forma «um

22. <<https://www.clul.ulisboa.pt/projeto/alepg-atlas-linguistico-etnografico-de-portugal-e-da-galiza>>.

superdialecto que es o português *standard*» (en paraules d'Ivo Castro, *apud* Brissos, p. 126). L'annex final de mapes resulta ben representatiu dels diferents aspectes tractats per l'autor. A continuació, el centre peninsular és el marc de la contribució d'Isabel Molina Martos («Los atlas lingüísticos del castellano centro-peninsular: el *Atlas Lingüístico de Castilla y León*, el *Atlas Lingüístico y Etnográfico de Castilla-La Mancha* y el *Atlas Dialectal de Madrid* (p. 137-154). Sota l'epígraf de *Los atlas regionales y su evolución metodológica* l'autora aborda en primer lloc l'ALCyL (de Castella i Lleó), de 1999, una de las darreres obres de Manuel Alvar, en relació amb la qual suposa un notori avenç metodològic l'*ALeCMan* (2003-) de Pilar García Mouton y Francisco Moreno Fernández,¹ i en el qual Isabel Molina també va participar. Es tracta d'un atlas innovador respecte de la geolingüística tradicional, per tal com dispensa atenció a la dinàmica pròpia dels parlars urbans. I en aquesta mateixa línia s'inscriu el tercer dels atlas abordat al capítol, l'*Atlas Dialectal de Madrid* (*ADiM*), de Pilar García Mouton i Isabel Molina Martos (per cert, l'únic del capítol, i del llibre, que inclou al títol l'adjectiu “dialectal”, i no “lingüístic”). Tant l'atles de Castella - la Manxa com el de Madrid s'insereixen, doncs, en el context dels estudis de la variació, no només rural sinó també urbana, de palpitant actualitat. D'altra banda, l'aportació de Joan Veny («Los nuevos atlas lingüísticos del catalán», p. 155-168) comença per justificar la tria del terme *domini* «para designar la lengua histórica, el conjunto de dialectos, de Salses a Guardamar y de Fraga a l'Alguer» (p. 155), els simbòlics quatre punts cardinals de la llengua, que s'estén pel nord a territori administratiu francès i es projecta històricament a les illes (Balears i Pitiuses, com hem assenyala), a més de l'illot lingüístic de l'Alguer. L'*Atles lingüístic del domini català* (*ALDC*), ideat a principi dels anys 50 del segle passat per Antoni M. Badia i Germà Colón, finalment dirigit per Joan Veny i Lidia Pons, és el que en podriem dir “l'atles gran”, i ha donat pas al *Petit Atles lingüístic del domini català* (*ALDC*), que acaba essent en definitiva la gran obra amb què el mestre de Campos culmina la seva ardua piràmide: «un atlas interpretativo basado en una selección de mapas y preparado con una finalidad semidivulgadora», en paraules de l'autor (p. 159); inspirat en precedents romànics com el *Petit Atlas Linguistique de la Wallonie* i el “Petit atlas lingüístic romanès” (*Micul Atlas Lingvistic Român*), però també, i especialment, en el *Kleiner Bayerischer Sprachatlas* (ibidem). Diversos mapes i figures il·lustren aquestes dues obres de referència per a la catalanofonia, i particularment entren molt bé pels ulls les del petit atlas, del qual cal destacar el seu gran valor com a obra divulgativa.

«III. Nuevos proyectos» (p. 171-242). Tot responent a una distribució de capítols simètrica, aquesta tercera part agrupa, tal com la primera, tres contribucions. Ramón de Andrés Díaz («Frontera lingüística entre el gallegoportugués y el asturleonés: el atlas *ETLEN*», p. 171-199) presenta el projecte i atlas *ETLEN* (de 2017), del qual és el principal responsable, i del qual deriven múltiples treballs vinculats a l'horioneria (concepte creat pel grup investigador del projecte: estudia la medicció matemáticoestadística d'una frontera lingüística) i a la dialectometria. L'autor examina justament el concepte de “frontera lingüística” segons la dialectologia tradicional i també segons les noves tendències metodològiques qualitatives i quantitatives, i observa l'aplicació pràctica a la zona principal compresa entre els rius Eo-Navia (a l'occident d'Astúries), així com a les franges limítrofes de l'asturià occidental i del gallec oriental. Aborda també altres aspectes de mètode compartits amb la tradició dialectològica (qüestionari, informants), però posa l'accent sobre la secció horiomètrica i la dialectomètrica, amb tot de mapes il·lustratius (horiomètrics, sinòptics, dendrogràfics), que mostren una altra cara dels estudis geolingüístics, un mètode sens dubte mereixedor de ser aplicat en altres àrees peninsulars o (en general) romàniques. Xosé Afonso Álvarez, ànima del projecte FRONTEspo,² tracta sobre «Nuevas perspectivas de investigación sobre las hablas de la frontera entre España y Portugal» (p. 201-219); i sobre el seu objecte d'estudi, la *Raia* entre aquests dos territoris, un espai fronterer d'enorme interès per a la realitat no sols lingüística, sinó també humana, folklòrica, entre altres facetes d'aquesta espai de frontera. El projecte integra línies diverses d'investigació: documentació lingüística i bibliogràfica,

1. <<https://www.linguas.net/alecman/contenido/LALECMAN.htm>>.

2. «Frontera hispano-portuguesa: persona, pueblos y palabras», segons resa el títol del projecte vigent entre 2019 i 2022 (p. 201).

recopilació de corpus oral, possibilitat de geolocalització dels materials, estudis microdialectals, toponímia de frontera, estudis sobre lèxic, indagacions sobre les antigues dinàmiques del contraban, etc. Finalment, Gonzalo Águila Escobar, amb «Procesos del cambio léxico en la Alpujarra de Granada» (p. 221-242), atén un espai peninsular més local. La Alpujarra de Granada, al sud-est de la província, amb els seus deu municipis, rep l'atenció del projecte *Vitalex*: «un proyecto sociolectal que analiza la vitalidad léxica en tiempo aparente y en tiempo real a través del cotejo de los datos del ALEA [*Atlas Lingüístico y Etnográfico de Andalucía*], recogidos en la década de 1950, con datos de encuestas actuales» (p. 223). L'anàlisi de la vitalitat lèxica de la mostra revela, a través dels diferents epígrafs, els resultats obtinguts per l'autor: Dins l'apartat sobre anàlisi quantitativa: *La vitalidad es mayor que la kortandad léxica; El (des)conocimiento depende de las generaciones; El (des)conocimiento depende de áreas temáticas*. Quant a l'anàlisi qualitativa: *Desaparecen las cosas, deja de tener sentido nombrarlas y se acaban olvidando generación tras generación; No desaparece la cosa, pero deja de verse; No desaparecen las cosas, pero se hacen más modernas; La cosa no cambia, pero se moderniza la manera de llamarla; La cosa no se exactamente la misma; Pérdida de la especificidad denominativa y sustitución por designaciones más generales*.

En suma, aquesta obra coral ofereix onze contribucions sobre la geolingüística a la península Ibèrica que aporten mirades diverses sobre diversitat diatòpica peninsular. El llibre aplega onze textos, dels quals deu redactats en espanyol (només el de Fernando Brissos, en portuguès). Onze mirades de caire divers (atles tradicionals i contemporanis, confrontacions metodològiques entre diferents obres, projectes en curs), que aporten nova llum a la geolingüística romànica, sense oblidar la secular representació de l'euskera a banda i banda dels Pirineus.

José Enrique GARGALLO GIL
Universitat de Barcelona
Institut d'Estudis Catalans

MONTEAGUDO, Henrique (2021): *O idioma galego baixo o franquismo. Da resistencia á normalización*. Vigo: Editorial Galaxia, 744 páxs.

Nun momento en que hai voces que negan ou branquean a ditadura franquista fanse máis necesarios os ensaios que acheguen a realidade dos feitos con rigor. Henrique Monteagudo, profesor da Universidade de Santiago de Compostela, ofrece un interesante traballo sobre os case corenta anos de opresión lingüística que soportaron a lingua galega e os seus falantes, non sen deixar secuelas na sociedade. A política lingüística represiva, a marxinação da lingua propia e a imposición do castelán están profusamente tratados no volume *O idioma galego baixo o franquismo. Da resistencia á normalización* (Galaxia, 2021), que se presenta como unha continuación da *Historia social da lingua galega* —manual do mesmo autor que puña o cabo en 1936.

No Limiar o investigador reconece que aspira a «contar só a verdade e nada máis que a verdade», con datos, argumentos e un esforzo crítico que evite caer en dogmatismos. Para iso, manexou unha ampla bibliografía onde as fontes de arquivo teñen un peso importante. A cerna deste estudo céntrase na resistencia político-cultural galeguista, que ten nomes propios e feitos moi concretos que se van debullando ao longo de catro capítulos de títulos suxestivos: «O xermolar dunha calada e escura vida», «A herba medra de noite», «Abrir camiños e recoller colleitas» e «Os gromos da primavera da fala por nós agardan». A estes encabezamentos máis literarios seguen apartados concretos sobre diferentes aspectos que botan luz a un período de tebras nefasto para o idioma. Amais de ter unha estrutura moi clara, con entradas específicas e descritivas, axuda na súa lectura o ton divulgativo empregado polo autor nas case oitocentas páxinas do manual, onde se intercala moita documentación e se dá voz aos protagonistas.

«A persecución do galego baixo o franquismo: da glotopolítica á sociolingüística» é o subtítulo do primeiro dos capítulos e vai antecedido dunhas citas de Franco, Manuel Blanco Tobío, Manuel Fraga e